

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1997

9

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1998, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: golvend dekzand in de Wildervanksterdallen (pp. 23-26)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0945-8

PALEO-AKTUEEL

9

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

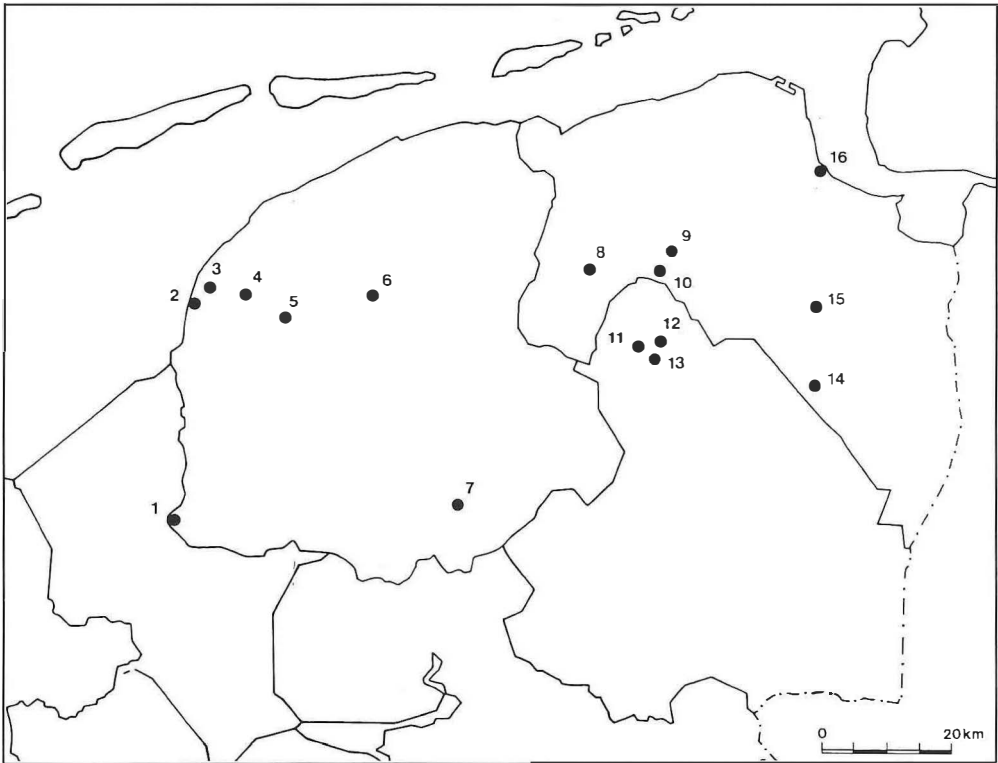
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1998

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Italië, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Stavoren; 2. Harlingen; 3. Wijnaldum; 4. Franeker; 5. Winsum; 6. Zuidertrimdeel; 7. Oldeholtwolde; 8. Oldekerk; 9. Selwerd; 10. Liewerderwolde; 11. Lieveren; 12. Winde; 13. Hooge Veld; 14. Wildevanksterdallen; 15. Zuidbroek; 16. Delfzijl.

INHOUD

L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Een gezin met drie vuursteenbewerkers: de <i>refitting</i> -analyse van Oldeholtwolde (Fr.)	9
O. DE GRAAF, L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Drie jongpaleolithische vindplaatsen in noordelijk Drenthe	14
M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & L. JOHANSEN	
Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.), met vijf <i>retouches</i> rond een haard	18
M.J.L.Th. NIEKUS & H.A. GROENENDIJK	
Mesolithisch onderzoek in de Wildervanksterdallen (Gr.)	23
J.T. ZEILER	
Kleine knagers in het neolithicum. Resten van woelmuizen als informatiebron bij landschapsreconstructies	27
M. KLEIBRINK & M. SANGINETO	
De franjestijl & Co. Over mat-beschilderd aardewerk uit de altaaras op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima	30
M.J. HAAGSMA	
Baubo in de put. Resultaten van de opgravingen in Huis 9 in Halos, 1997	36
H.R. REINDERS & A.H. KLOOSTERMAN	
Hellenistische muntvondsten uit Nieuw Halos	40
P.A.J. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (4), veldverkenningen in het hoogland van de Romeinse kolonie <i>Setia</i> (Centraal-Italië)	46
R. CAPPERS	
Perziken en pepers in de woestijn: voedsel en handel in Romeins Berenike	51
T. LOOIJENGA	
De naam van de Bataafse god Hercules Magusanus	56
A.M. BAKKER	
Een smid in het kamp: Romeinse ijzeren wapens van het Kops Plateau te Nijmegen (Gld.)	60
J.M. BOS, M.J.L.Th. NIEKUS, J. SCHEFFER & T.B. VOLKERS	
Opgraving Winsum-Bruggeburen: Romeinen in Friesland!	65
J. BAZELMANS	
De Friezenaam en het laatromeinse bewoningshiaat in het noordelijk kustgebied	70

M. HUISMAN	
Over oude en nieuwe Friezen, vanuit het perspectief van de metaalvondsten op de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	74
W. PRUMMEL	
Dieren als grafgiften op vroegmiddeleeuwse brandstapels in de terpen	77
H. HALICI	
Gebruiksvoorwerpen van been en gewei uit de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	81
H.A. GROENENDIJK & G.J. DE LANGEN	
Gods hof als bewaarplaats. Vooronderzoek naar de middeleeuwse kerk van Oldekerk, gem. Grootegast (Gr.)	84
H.A. GROENENDIJK & J. MOLEMA	
Een middeleeuws steenhuis op het bedrijventerrein 'De Gouden Driehoek' te Zuidbroek (Gr.)	88
M.J.L.Th. NIEKUS, C. TULP, J.M. BOS & J.H. ZWIER	
Een terpje in Harlingen, gemeente Harlingen (Fr.)	94
F.E. VREDE	
Archeobotanisch onderzoek in Lieuwerderwolde (Gr.)	96
A. JAGER	
Een aanzet tot een archeologische inventarisatie van het Zuidertrimdeel (Fr.)	100
A. UFKES	
Evaluatie van een monument, kloosterterrein Selwerd (Gr.)	103
J.L. VAN BEEK & A. UFKES	
Fysisch-antropologische studie van 'Charlie', het skelet van Selwerd (Gr.)	107
A. JAGER	
Van schuur tot stadshuis: onderzoek aan pand Zilverstraat 10 te Franeker (Fr.)	111
A. UFKES	
Een nieuw licht op de reconstructie van het blokhuis van Stavoren, gemeente Nijefurd (Fr.)	114
P.B. KOOI	
Stichtelijke beelden	118
S. BOTTEMA	
Over het gedrag van lokganzen	122

OVER OUDE EN NIEUWE FRIEZEN, VANUIT HET PERSPECTIEF VAN DE METAALVONDSTEN OP DE TERP TJITSMA, WIJNALDUM (FR.)

M. Huisman

Na het ineenstorten van het Romeinse Rijk neemt de archeologische zichtbaarheid van de bewoning in het Friese terpengebied fors af. Het lijkt er op dat de bevolking op zijn minst flink inkrimpt en mogelijk is er zelfs sprake van een bewoningshiaat in de 4e eeuw. Op veel terpen zijn pas in de loop van de 5e eeuw weer duidelijke aanwijzingen voor bewoning, gevolgd door een sterke bevolkingsgroei in de 6e eeuw. De discussie over continuïteit van bewoning en/of de kolonisatie van het gebied is bijna even oud als het wetenschappelijk onderzoek in het terpengebied

Jarenlang was Boeles' *Friesland tot de elfde eeuw* (1927 en 1951) de enige publicatie van formaat over Friesland in de vroege middeleeuwen. In de optiek van Boeles waren de veranderende materiële cultuur en de vervanging van de woonstalhuizen in Ezinge door zodenhuizen, het gevolg van het arriveren van een nieuwe cultuurgroep in het terpengebied; de Angelsaksische invasie. Vanuit de historische hoek, met name van Gosses en Sipma, kwam veel kritiek op deze invasietheorie. Zij benadrukten dat de nieuwe goederen en ideeën even goed door uitwisseling in Friesland terecht konden zijn gekomen. Nadat bij opgravingen in Wijster en Tritsum duidelijk was geworden dat zodenhuizen waarschijnlijk bijgebouwen waren, raakte de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Friesland langzaam uit de belangstelling (Knol, 1993).

De opgravingen te Wijnaldum en het Frisia-project hebben Friesland echter weer in het middelpunt van de belangstelling gebracht en eveneens de discussie over de bewoningscontinuïteit opgerakeld. Niet langer wordt gedacht in termen van culturele beïnvloeding, de huidige onderzoekers gaan uit van immigranten uit het oostelijk Noordzeegebied die verlaten land opnieuw in gebruik namen. Zij namen uit hun gebied van herkomst behalve hun materiële cultuur

een nieuwe kijk op de wereldorde mee, adopteerden het etnische label 'Friezen' en legden zo de basis voor het latere Friese koninkrijk (Gerrets et al., 1996). Volgens Gerrets et al. was de terp Tjitsma in de tweede helft van de 4e eeuw en het eerste kwart van de 5e onbewoond. De nieuwkomers kwamen uit het oostelijk Noordzeegebied. Dit zou blijken uit hun materiële cultuur (dierkopfibulae, grote gelijkarmige fibulae en Angelsaksisch aardewerk). Dit vondstmateriaal komt in deze periode echter rond de gehele Noordzee voor, waarbij het jongere materiaal vooral op een verbinding met Engeland schijnt te wijzen (Knol, 1993).

Het gat van de vierde eeuw

Gezien de huidige stand van onderzoek van vroegmiddeleeuwse materiaalgroepen is het niet ondenkbaar dat we nog te weinig grip hebben op de datering van bepaalde voorwerpen en dus 4e-eeuwse vondsten domweg niet als zodanig herkennen. De dateringen van de grondsporen van Wijnaldum-Tjitsma zijn gebaseerd op aardewerkdateringen. Het importmateriaal is goed dateerbaar, bij het inheemse terpenaardewerk ligt dat een stuk moeilijker. Dit materiaal is handgevormd en meestal niet versierd. Juist in de 4e en 5e eeuw zijn importen schaars. Het Romeinse rijk is ingestort, de aanvoerlijnen afgekappt. De internationale handel lijkt binnen de germaanse wereld pas in de loop van de 5e eeuw weer echt op gang te komen. Het gevolg is een vermindering van de materiële rijkdom en dus de archeologische zichtbaarheid.

Metalen voorwerpen (bijv. fibulae, armbanden, siernaalden en gespen) zijn over het algemeen meer aan mode onderhevig dan aardewerk en daardoor potentieel scherper dateerbaar dan (onversierd) aardewerk. Tijdens het onderzoek voor mijn doctoraalscriptie (Huisman, 1997)

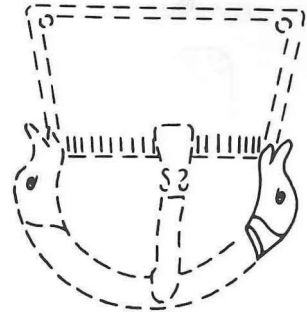

Fig. 1. Vondsten uit de 4e en de vroege 5e eeuw.

bleek echter al snel dat er de laatste dertig jaar bar weinig is gepubliceerd over vroegmiddeleeuwse metaalvondsten in Nederland. Alleen de fibulae zijn redelijk gedocumenteerd. Voor alle overige vondstgroepen is men grotendeels aangewezen op buitenlandse publicaties, met alle gevaren van regionale variaties en dateringsverschillen.

Metaalvondsten uit Wijnaldum

Binnen de groep van de vroegmiddeleeuwse (non-ferro) metaalvondsten zijn vondsten uit de 4e en vroege 5e eeuw in Wijnaldum schaars, maar niet geheel afwezig. Het gaat om een drietal vondsten: een haarnaald van het type Fécamp, een *armbrust*-fibula en een gespragment met dierkopversiering (fig. 1). Dit materiaal past goed in de zogeheten Böhme-horizont (genoemd naar de Duitse onderzoeker, die het standaardwerk over 4e/5e-eeuwse metaalvondsten heeft geschreven). Het vondstmateriaal uit de periode 450-700 is veel rijker aan (dateerbare) metaalvondsten. Opvallend is echter dat de vondsten sterk wijzen op contacten met Engeland. Goede voorbeelden hiervan zijn ringfibulae en de zogeheten *small long brooches* (fig. 2). Zij behoren alle tot typen die ook in Engeland voorkomen of daar het meest op lijken (Huisman, 1997). Dit gegeven lijkt in tegenspraak met de theorie van kolonisatie vanuit het Scandinavische Noordzeegebied; men zou verwachten dat de kolonisten nog lange tijd sterk beïnvloed zouden worden door vormen, stijlen en andere cultuuruitingen uit het gebied van herkomst.

Een schaarste aan vondstmateriaal betekent

niet automatisch een hiaat in de bewoning van de nederzetting. In het noordelijk deel van Westergo zijn de terpen in vergelijking met die in Oostergo en Groningen vrij klein. Daarom moeten waarschijnlijk niet de afzonderlijke terpen maar de gehele reeks of delen daarvan als zelfstandige nederzettingen beschouwd worden (Knol, 1993). Het is dan ook niet ondenkbaar dat de woonfunctie in de 4e/5e eeuw tijdelijk naar een van de aangrenzende terpen verschoof. Het is dan ook hoognodig dat er een inventarisatie gemaakt wordt van de (metaaldetector)vondsten in particuliere collecties om ons beeld van de bewoningsgeschiedenis van de terpen aan te vullen.

De 6e-eeuwse schrijver Procopius verteld ons over Engeland, waar volgens hem Angelen, Friezen en Britten woonden: "En zo omvangrijk lijkt de bevolking van die naties te zijn dat zij ieder jaar in grote getale met hun vrouwen en kinderen vandaar wegtrekken en naar het land der Franken gaan. En de Franken staan hen toe dat zij zich in dat deel van het land vestigen dat nogal leeg is, zeggend dat zij zo het eiland innemen. Zo is het nog niet zo lang geleden gebeurd dat de koning der Franken, toen hij een aantal vertrouwelingen als gezanten naar keizer Justinianus in Byzantium liet gaan, een aantal Angelen met hen meezond, op die manier pogend zijn pretentie te rechtvaardigen dat dit eiland door hem werd geregeerd".

We leren hier dat de stammen die Engeland in de 4e eeuw gekoloniseerd hadden het kennelijk zo goed deden, dat ze nu te maken krijgen met overbevolking en daardoor gedwongen zijn terug te keren naar het continent. Procopius meldt dat men zich mocht vestigen in de legere

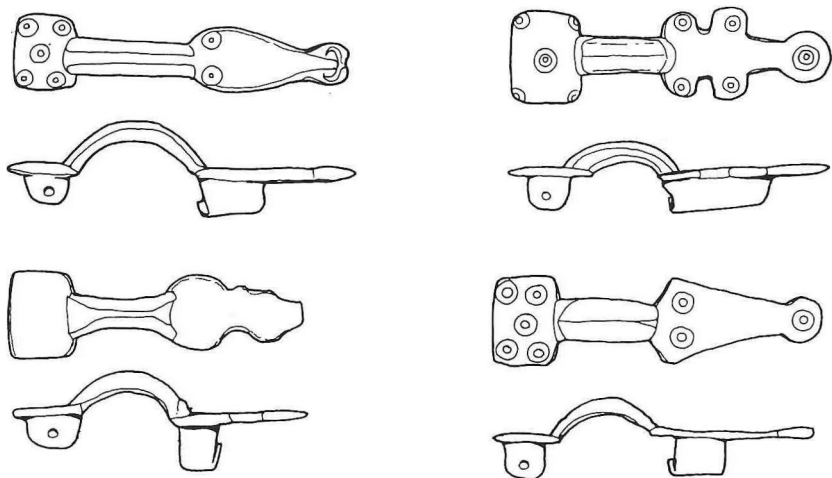

Fig. 2. Small long brooches uit Wijnaldum (tek. J. de Koning).

delen van het Frankische rijk, maar geeft geen geografische aanwijzingen. De Franken legden een claim op Engeland, voerden ze ten opzichte van Frisia een soortgelijke politiek? Niet voor niets noemden de Franken de Friese koning consequent *dux*, hertog. Als dit zo is, is Frisia mogelijk een van de delen van het rijk waar de kolonisten zich mochten vestigen. Zo sloegen de Franken twee vliegen in een klap; ze vergrootten hun invloed in Engeland en bestendigden hun claim op Frisia door het (deels) te vullen met dankbare kolonisten.

Conclusie

De (non-ferro) metaalvondsten van de terp Tjitsma bij Wijnaldum lijken te wijzen op een verminderde activiteit in de 4e en 5e eeuw. Dit kan het gevolg zijn van een bevolkingsafname, verplaatsing naar een naburige terp of van dateringsproblemen. Het vondstmateriaal uit de 6e en 7e eeuw vertoont sterke verwantschap met dat uit Zuidoost-Engeland. Als er sprake is van (re)kolonisatie, moet ook dit gebied in de beschouwing worden betrokken.

Summary

The lack of finds from the fourth and early fifth centuries AD in the Dutch terp area may reflect a hiatus in habitation. On the other hand, it might equally be a dating problem, reflecting a gap in our knowledge of early medieval find material. If we accept the theory of colonization in the 6th and 7th centuries, then one probable source of newcomers, judging by historical and archaeological evidence, was southeastern Britain.

Literatuur

- Gerrets, D.A., H.A. Heidinga & J. de Koning, 1996. Over oude en nieuwe Friezen. (Fr.). *Paleo-aktueel* 7, pp. 82-85.
- Huisman, M.A., 1997. Non-ferro metaalvondsten van de opgraving Wijnaldum-Tjitsma. De vroeg-middeleeuwse periode (300-1000 n.Chr.). Doctoraalscriptie RUG. Groningen.
- Knol, E., 1993. *De Noordnederlandse kustlanden in de vroege middeleeuwen*. Diss. VU Amsterdam. Groningen.